Lui Vanne, Louis, Hugo, precum și
memoriei lui David Barbă Colilie

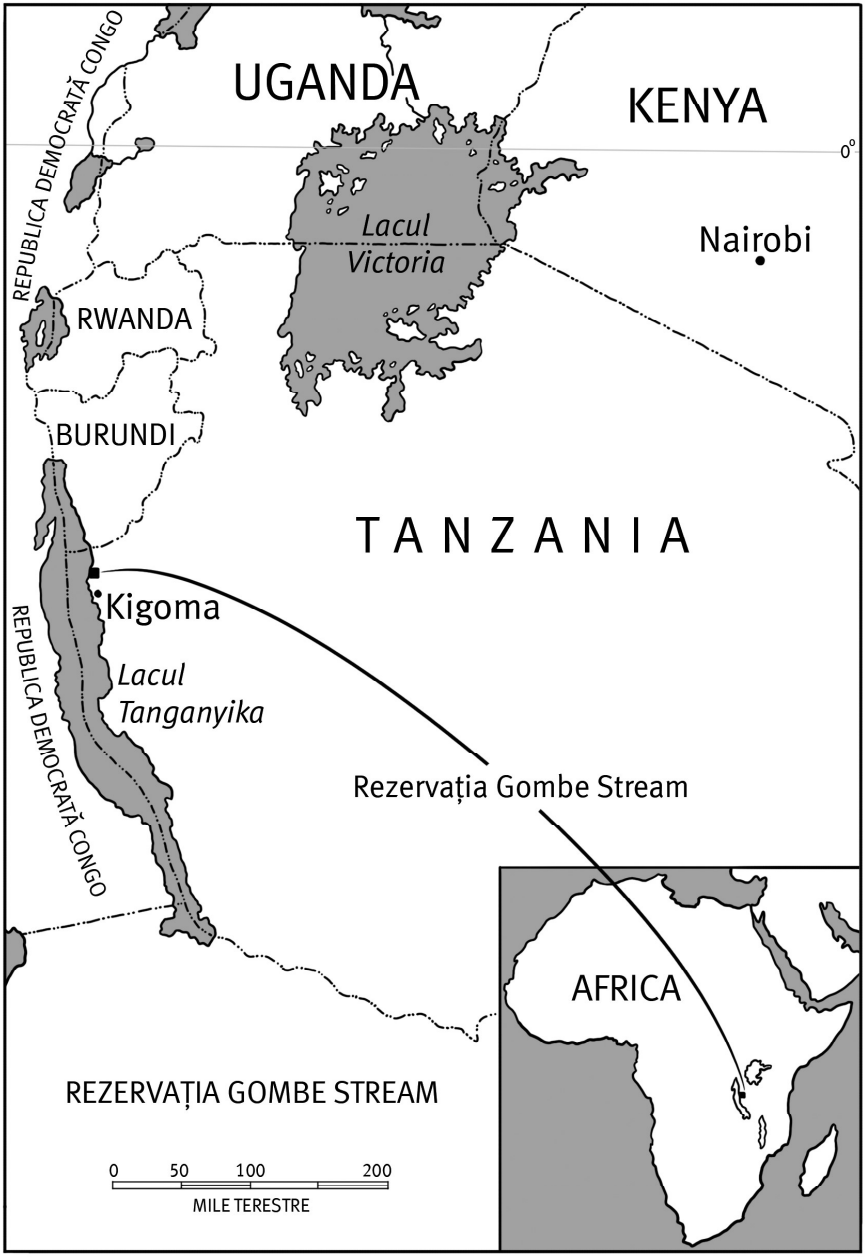
UGANDA
KENYA
0°
REPUBLICA DEMOCRATĂ CONGO
Lacul Victoria
Nairobi
RWANDA
BURUNDI
TANZANIA
Kigoma
Lacul Tanganyika
REPUBLICA DEMOCRATĂ CONGO
Rezervația Gombe Stream
AFRICA
REZERVAȚIA GOMBE STREAM
0 50 100 200
MILE TERESTRE

Prefață

Scriu această introducere la noua ediție a cărții *În umbra omului* la Birches, în casa în stil victorian din cărămidă roșie din Bournemouth în care am crescut. Privesc pe fereastră afară, la copacii în care mă cățăram pe când visam că într-o zi voi merge în Africa, voi trăi alături de animale și voi scrie cărți despre ele. Cărțile care mă inspirau pe atunci (alături de multe, multe altele din viața de adult) sunt aliniate în biblioteca mea – cărțile despre Doctorul Dolittle și despre Tarzan, la fel și cele scrise de Beatrix Potter, *Vântul prin sălcii* și multe volume despre aventurile primilor exploratori ai „celei mai întunecate părți a Africii".

De fapt, ori de câte ori mă aflu aici, în timpul scurtelor pauze dintre nesfârșitele mele călătorii – voiajuri în care încerc să determin oamenii să conștientizeze situația dificilă a cimpanzeilor, a altor animale și a mediilor naturale de pe Glob –, amintirile din copilărie îmi revin, vii, în minte. Cei mai apropiați tovarăși ai mei erau Rusty, un câine negru foarte inteligent, mama Vanne (prescurtarea de la numele galez Myfanwe, pronunțată „Van") și restul familiei. Acele zile au jucat un rol atât de important în a defini cine aveam să devin.

În lucrarea de față, *În umbra omului*, spun povestea felului în care am ajuns, în sfârșit, în Africa, l-am întâlnit pe regretatul Louis Leakey și am avut șansa – greu de imaginat, de vreme ce eu nu urmasem cursurile unei facultăți – de a cerceta cimpanzeii,

cele mai apropiate rude ale omului. În această carte descriu personalitățile pitorești și comportamentul fascinant al cimpanzeilor de la Gombe: cum anume folosesc și realizează unelte, cum vânează și împart prada, cum exprimă sentimente care sunt uimitor de asemănătoare cu ale noastre. Multe dintre stările și gesturile comunicării lor nonverbale nu doar că seamănă cu ale noastre, dar apar în situații similare și înseamnă, în mare parte, același lucru – inclusiv sărutul, îmbrățișările, strângerea mâinilor, gâdilatul, mersul trufaș, arătarea pumnului, aruncarea cu pietre și agitarea unui băț. De asemenea, scriu despre modul în care propria mea relație cu unii cimpanzei s-a schimbat, treptat, de la teamă (din partea lor) la încredere reciprocă și despre cum înțelegerea mea intuitivă a unei însemnate părți a comportamentului lor a fost gradual confirmată de ani de observații atente și de analiză a datelor.

Mi-am început studiul în 1960; zece ani mai târziu, am început să lucrez la *În umbra omului*. Scrisesem deja o carte și o serie de articole pentru Societatea National Geographic – organizația care mi-a susținut activitatea aproape de la început. Societatea l-a trimis, de asemenea, să fotografieze și să filmeze comportamentul cimpanzeilor pe Hugo van Lawick, care, mai târziu, mi-a devenit soț. La acel moment obținusem un doctorat în etologie la Universitatea Cambridge, în Marea Britanie. Fotografiile lui Hugo îi făcuseră faimoși pe cimpanzeii de la Gombe în SUA, iar filmările sale au dus la producerea documentarului *Domnișoara Goodall și cimpanzeii sălbatici*, comentat de Orson Welles.

Mai mult decât atât, Hugo și cu mine scriseserăm o carte despre observațiile noastre asupra șacalilor, câinilor sălbatici africani și hienelor din savana tanzaniană Serengeti. Absolvenți de facultate și asistenți de teren continuau cercetările la Gombe și noi luam zilnic legătura cu ei prin radiotelefon. În acel moment nu mai trăiam la Gombe, ci în Serengeti, fiindcă aveam un copil, iar cimpanzeii sunt cunoscuți pentru faptul

că atacă bebelușii, așa că nu voiam să riscăm viața unicului și prețiosului nostru fiu, Hugo Eric Louis, căruia i se spunea pe atunci, ca și acum, „Grub".

Din acest motiv, cea mai mare parte din *În umbra omului* a fost scrisă în Serengeti – într-o rulotă Volkswagen pe care National Geographic mi-o donase spre a-mi servi drept „birou mobil". Nu aveam computer – nici măcar o mașină de scris electrică. Așa că am folosit o veche mașină de scris și pastă corectoare pentru a-mi ascunde numeroasele greșeli de literă. Prețioasele pagini au fost trimise prin poștă prietenului și editorului nostru, regretatul Billy Collins (care a devenit mai târziu Sir William) și minunatului meu redactor, Philip Zeigler.

Dar cartea a fost finalizată și finisată aici, la Birches. Și, așa cum le citisem membrilor familiei mele, atunci când eram copil, poveștile și poemele pe care le scriam la acea vreme, la fel le-am citit și capitolele despre aventurile trăite de mine și de Vanne, despre bucătarul Dominic și patima lui neostoită pentru alcool, despre David Barbă Colilie și Goliath, despre bătrânele Flo și Olly și puii lor. Iar cartea este mai bună datorită înțeleptelor sfaturi ale lui Vanne.

Pe atunci n-aș fi putut anticipa în niciun fel influența pe care această carte urma să o aibă asupra a sute de oameni – ba nu, chiar asupra a mii de cititori – de pe tot Globul. Am început să-mi dau seama despre adevăratul ei impact curând după publicare, în 1971. Mergeam cu metroul londonez și am tras cu urechea la discuția dintre doi oameni de afaceri, elegant îmbrăcați, cu pantaloni în dungi, melon și umbrele negre, strânse. „Mă întreb ce anume o face pe Flo atât de atractivă pentru masculi", a spus unul. Ei au discutat, pentru o vreme, despre misterele sex-appealului. Apoi au început să vorbească despre diferite celebrități și să le compare cu prieteni și cunoștințe. Mi-au fost necesare câteva minute pentru a realiza că discutau *despre cimpanzeii mei*! Unul dintre cei doi bărbați

avea un număr din *Sunday Times*, unde *În umbra omului* se publica în foileton.

De atunci, mulți oameni, mai ales din Africa, Asia și America Latină, mi-au mărturisit că după ce au citit *În umbra omului* au început să privească animalele cu alți ochi. Și nu doar cimpanzeii – toate animalele. Adesea, când dau autografe după prelegerile pe care le țin în toată lumea, apare câte un cititor cu un exemplar uzat al cărții – uneori cu unul care a aparținut mamei sau tatălui său. Unii îmi spun cum le-a fost citită cartea, atunci când erau copii. Uneori, volumul pe care mi-l întind pentru a fi semnat a fost un dar de Crăciun sau de ziua lor, primit cu multă vreme în urmă. Ocazional, sunt rugată să semnez din nou o carte pe care am mai dat un autograf cu zece, douăzeci sau chiar treizeci de ani în urmă.

Vânzările noilor ediții continuă și ele. „Am citit cartea asta când eram copil", mi-a spus o femeie între două vârste, „și a fost atât de importantă pentru mine, încât acum am cumpărat-o pentru fiica mea." După fiecare prelegere, vindem multe exemplare din *În umbra omului*.

Cartea aceasta a fost tradusă în peste cincizeci de limbi. Rainer Hagencord a citit traducerea în germană când studia la un seminar iezuit. El mi-a spus că acest lucru i-a schimbat profund gândirea. „Noi nu suntem cununa creației, așa cum teologia proclamă uneori; în schimb, ne putem regăsi rădăcinile în timp, până la regnul animal. Acest lucru mă face să mă simt smerit și îmi dă putere să-mi asum misiunea de a proteja creația într-un mod și mai dedicat. Cartea mi-a oferit oportunitatea de a-mi contura o atitudine creștină față de animale, care au fost neglijate de semenii noștri."

Ulterior, el a primit din partea episcopului său permisiunea de a-și lua un an sabatic pentru a putea cerceta cele mai apropiate documente de epoca lui Hristos pe care le-a putut găsi. El a descoperit că, în vechime, atitudinea Sfântului Francisc din Assisi, care, la fel ca nativii americani, considera animalele

ca fiind „frații“ și „surorile“ sale, era una răspândită. (Această cercetare a culminat cu publicarea cărții lui, *Diesseits von Eden*.)

Sunt întotdeauna impresionată atunci când la seminare mi se aduc la semnat primele ediții ale cărții, tipărite în țările din blocul estic. Ben Nogrady a citit *În umbra omului* în maghiară. „Fiecare dintre noi poate indica o carte pe care a citit-o în copilărie și care ne-a inspirat profund“, scria el. „Pentru mine, aceasta a fost *În umbra omului*, de Jane Goodall, carte pe care am primit-o de la tatăl meu în ziua în care am împlinit zece ani. Citind-o, m-am îndrăgostit de Africa și am decis pe loc că voi merge să trăiesc acolo. Părea un vis extrem de nerealist pentru un copil care trăia într-o sărăcie extremă, sub regimul comunist din Ungaria, unde idealurile și visurile erau întotdeauna reprimate cu brutalitate. Dar am mai învățat ceva din cartea lui Jane Goodall, ceva care m-a ajutat enorm în căutările mele: să nu mă dau niciodată bătut!“. Când Ben s-a mutat în cele din urmă în Africa de Sud, a luat cu el două cărți: Biblia și *În umbra omului*. „Când am nevoie de consolare, deschid aceste două cărți și știu că voi găsi întotdeauna în ele răspunsurile pe care le caut.“

Prima traducere în chineză a cărții *În umbra omului* are o istorie curioasă. David Orr mi-a trimis un exemplar pe care-l obținuse când se afla la Hong Kong în serviciul diplomației britanice. El a crezut că mi-ar plăcea să-l văd. Este o broșură subțirică, tipărită pe cea mai ieftină hârtie posibilă; fotografiile sunt aproape indescifrabile. Fusese tradusă, m-a informat el, după o ediție în limba rusă și publicată fără permisiune. Fotografiile fuseseră copiate – ilegal – după cele din ediția engleză. Totuși, acea broșură, cu fotografiile sale greu de distins, avea să influențeze câteva destine.

La fiecare prelegere însoțită de o sesiune de autografe, cel puțin o persoană îmi spune că *În umbra omului* a avut un rol covârșitor în îmbrățișarea unei cariere legate de animale – fie

ca biolog făcând cercetare de teren, fie ca veterinar sau specialist într-un alt domeniu apropiat. De obicei, vin oameni care vor să-mi mulțumească pentru că le-am influențat viețile, într-un fel sau altul. Iar acest lucru e foarte important pentru mine.

L-am întâlnit pe Fang Minghe acum aproape zece ani, la Shanghai, iar el mi-a mărturisit că, după ce a citit *În umbra omului*, viața lui s-a schimbat. „Cartea a avut un impact puternic și important asupra mea", scria el recent. A descoperit volumul în biblioteca școlii și a realizat „că acest tip de carieră (pe care nu o crezusem posibilă) reprezenta și visul meu". După ce a absolvit facultatea, a înființat prima organizație nonprofit care a fost înregistrată în provincia Zhejiang. Printre obiectivele acesteia se numără protejarea animalelor amenințate cu dispariția și îngrijirea animalelor de companie abandonate.

În umbra omului a fost, cred, deosebit de importantă pentru femei. Sute – poate mii – de femei au fost inspirate să facă lucruri la care cândva doar visaseră. „M-ai învățat", îmi scriu sau îmi spun ele, „că, de vreme ce tu ai făcut-o, și eu o pot face!" Într-adevăr, sfatul pe care mi l-a dat Vanne când eram copil – „Dacă muncești cu suficientă îndârjire, profiți de oportunități și nu te dai niciodată bătută, vei găsi o cale de a reuși" – a fost urmat de nenumărate tinere, care au fost încurajate să-și urmeze visurile. De unde știu? Ele mi-au spus asta.

În urmă cu aproximativ douăzeci de ani, când lucram la un proiect cu cei de la National Geographic la Washington, D.C., am văzut o tânără chinezoaică venind spre mine pe coridor. S-a oprit, m-a privit cu ochi mari, apoi pleoapele i s-au umezit de lacrimi și, apropiindu-se, m-a îmbrățișat. Am rămas oarecum surprinsă, dar ea mi-a spus că voia să-mi mulțumească. În copilărie, visase să studieze urșii panda uriași. Toată lumea râsese de ea – n-o să poată face niciodată așa ceva, i s-a spus – pentru că era doar o fetiță. „Și apoi, în liceu, am citit cartea ta", mi-a destăinut ea. Și a realizat că imposibilul era, de fapt, posibil.

Se afla la sediul National Geographic pentru a-și termina articolul despre urșii panda uriași – iar fotografia unui pui de panda, realizată de ea, urma să apară chiar pe coperta revistei! Astăzi, ea este directorul organizației Conservation International din China!

Unul dintre lucrurile pe care le-am învățat de la cimpanzei a fost importanța pe care o are experiența timpurie în dezvoltarea propriilor noștri copii. Comparând tehnicile maternale ale lui Flo cu cele ale lui Passion am descoperit că și în societatea cimpanzeilor există mame bune și mame mai puțin bune, ca în societatea umană, și că progeniturile mamelor bune aveau un alt start în viață. Cincizeci de ani mai târziu, este și mai clar că la cimpanzei calitatea îngrijirii materne joacă într-adevăr un rol important în făurirea comportamentului de adult. Iar experții în psihologia și psihiatria pediatrică subliniază tot mai accentuat același lucru. „*În umbra omului*", mi-a spus o tânără din California, „mi-a dat curajul de a sta acasă pentru a-mi îngriji copiii." De atunci, am auzit acest lucru de la multe alte femei.

Dar cum a fost cartea primită de oamenii de știință? Când am fost acceptată la Universitatea Cambridge, în 1961, mi s-a spus că este nepotrivit să afirm că și cimpanzeii au personalități, minți capabile de gândire sau sentimente similare celor pe care noi le numim fericire, tristețe, furie, disperare și așa mai departe. Toate acestea puteau fi atribuite doar animalului uman. Cu alte cuvinte, exista o linie clară de demarcație între „noi" și „ei". Atunci când *În umbra omului* a fost publicată, cel puțin unii savanți începuseră să gândească altfel. Mai apăruseră și alte studii de teren despre animale care trăiau în societăți complexe – cimpanzei din diferite părți ale Africii, gorile, babuini, elefanți și așa mai departe. Iar acumularea acestor observații atente obliga știința să-și regândească atitudinea față de animale, altele decât omul. Devenea tot mai limpede că suntem o parte a regnului animal și că nu suntem

separați de ceilalți reprezentanți ai acestuia. Desigur, intelectul nostru s-a dezvoltat imens, stimulat probabil de abilitățile date de limbaj – putem vorbi despre lucruri inexistente sau care nu sunt prezente, putem face planuri pentru un viitor îndepărtat, putem crea istorie orală și discuta idei între noi. Dar diferențele sunt mai degrabă cantitative decât calitative.

Reputatul și regretatul om de știință Stephen Jay Gould și-a exprimat poziția în introducerea la o ediție anterioară a cărții *În umbra omului*. „Când vorbim despre știință, ne gândim la experimente și cercetări realizate de oameni în halate albe, răsucind butoane și examinând eprubete în laboratoare", scria el. „Când citim despre o femeie care dă nume hazlii cimpanzeilor și apoi îi urmărește prin desiș, consemnând, minuțios, de fiecare dată când ei mormăie sau se purică, nu prea ne vine să admitem că și o asemenea activitate ține de marea știință [...]. Ne întrebăm dacă acea femeie reprezintă avangarda științei sau doar un ultim suspin al vechii lumi a explorării romantice." El continuă prin a explica de ce, în opinia sa, „cercetarea lui Jane Goodall asupra cimpanzeilor reprezintă unul dintre cele mai importante triumfuri ale științei occidentale". Asta da laudă!

Pentru a scrie această introducere, am recitit recent *În umbra omului*. Lucrurile s-au schimbat. Pădurile care se întindeau cândva de-a lungul lacului Tanganyika și în interiorul continentului, spre est, aproape au dispărut, astfel încât cimpanzeii de la Gombe sunt practic izolați în minusculul lor parc (cu o suprafață de doar treizeci și cinci de kilometri pătrați). Dincolo de granițele parcului, terenul a fost defrișat, solul și-a pierdut fertilitatea și s-a produs o eroziune groaznică. Din cauza creșterii populației, fapt care poate fi observat la nivel global după 1960, și din pricina fluxului de refugiați din Burundi și din estul statului Congo în zona din jurul Rezervației Gombe, aici trăiesc azi mai mulți oameni decât poate susține acest teritoriu, astfel încât ei luptă pentru supraviețuire.

Turiștii vizitează cu regularitate Gombe, intrând în junglă însoțiți de ghizii parcului. Există noi reguli, care stipulează ca oamenii să păstreze o anumită distanță față de cimpanzei, pentru a minimaliza riscul de a le transmite acestora boli contagioase.

Însă, privind cu jumătate de secol în urmă, la acel timp magic de odinioară de la Gombe, când am explorat o lume unde omul alb nu mai pătrunsese vreodată, îmi dau seama că schimbarea cea mai pregnantă este cea legată de personaje. Vanne, Hugo, Dominic, Hassan ne-au părăsit cu toții. Iar dintre cimpanzeii despre care am scris în carte, acei indivizi pe care îi cunoșteam atât de bine, doar unul mai trăiește: primul pui care a supraviețuit al Melissei, favoritul meu – Gremlin. Fratele ei, Goblin, pe care l-am văzut în 1964, când abia venise pe lume, cu placenta și cordonul ombilical încă atașate, s-a îmbolnăvit și a murit în 2002. Fifi, pe care o știam din primele sale zile de viață aproape reușise să ajungă la cincizeci de ani. Ea a dispărut în 2004, împreună cu ultimul său pui. Cât de multe lucruri am învățat de la ei! Cât de multe ore minunate am petrecut urmărindu-i prin pădurile de la Gombe...

Anii descriși în această carte au fost, poate, cei mai fericiți din viața mea, când m-am cufundat în lumea junglei la care visasem în copilărie. Dar, deși ele sunt dispărute pentru totdeauna, personalitățile pline de viață ale lui Flo și David Barbă Colilie, ale lui Olly și ale Dlui Worzle, ale lui Passion și Mike, ale Melissei, ale bătrânului McGregor și ale tuturor celorlalți continuă să trăiască. Atunci când am recitit *În umbra omului*, m-am adâncit, încă o dată, în magia acelor zile de început. Iar acum, dacă închid ochii, o zăresc pe bătrâna Flo atacând un babuin care îi amenințase unul dintre pui, cu tot părul rămas zburlindu-i-se de furie, sfidând cu îndrăzneală o creatură ai cărei dinți ascuțiți pot provoca răni mortale unui leopard! Îl văd pe Mike adunând cutiile goale de parafină și afișându-le înaintea unui grup de masculi dominanți, lovind

și izbind obiectele zgomotoase astfel încât să-și pună adversarii pe fugă. Și, pe măsură ce fac această călătorie în trecut, parcă simt, precum odinioară, apăsarea domoală a degetelor lui David Barbă Colilie, vrând să mă liniștească și să-mi dea de înțeles că, deși nu își dorea fructul pe care i l-am oferit, știa că aveam intenții bune.

JANE GOODALL
Octombrie 2009